

Írta: Hegyi Eszter – Szalai Dóra

## A SZOCIÁLIS MUNKA LEHETŐSÉGEI A HAGYOMÁNYOS OKTATÁSI INTÉZMÉNYEKBEN (A szabadidős tevékenységek szerepe)

**„Az iskolavégzés mindenki életrajzának mellőzhetetlen részévé vált, az emberi élet egyik kulcsadatává, mint például az állampolgárság, a származás, a család, a foglalkozás és a lakóhely. Az iskolai végzettség legitim, mindenki által elfogadott módon kategorizálja az állampolgárokat.”<sup>2</sup>**

### Bevezetés

Az iskola a másodlagos szocializáció színtere, oktatási feladatok ellátása mellett nevelőmunkára is hivatott. E szerepe különösen fontos lenne mai világunkban, amikor sok családban egyre kevesebb idő jut a gyerekekre és a szülők nagy része is bizonytalan szülői szerepében, így sokan szocializációs hiányosságokkal lépnek az oktatási intézményekbe. Az iskolák felelőssége egyre nő, de a teljesítmény-orientáltság miatt elsősorban az oktatásra helyezik a hangsúlyt, a nevelést nem tudják vagy akarják az iskolák felvállalni, ugyanakkor a szabadidős tevékenységek egyre fontosabbá, szükségesebbé válnak.

Az oktatásban egyre erősödő verseny, illetve az alacsonyabb gyerekszám az iskolákat arra kényszeríti, hogy minél többfajta és minél színvonalasabb képzést nyújtsanak diákjaik számára. A legtöbb iskolában különféle tagozatos osztályok működnek, de a másik póluson ott találjuk a „maradék” osztályokat, ahová azok a diákok kerülnek, akik nem tehetségtelenek, csak éppen nem kiemelkedő képességűek, vagy szüleik kevésbé jó érdekérvényesítők, és nem tudták elintézni, hogy gyerekük valamelyik tagozatra kerülhessen. Ezek a gyerekek és családjaik nem tartoznak abba csoportba, amely képes lenne az iskolarendszer fokozódó differenciálódásából adódó lehetőségeket felismerni és kihasználni.

A „maradék” osztályok stigmatizáló hatása erőteljes. Általában hiányzik belőlük a húzóerő, gyakorta a tanárok is kevesebb energiát fektetnek a tantárgyi képességfejlesztésre, így önmagát beteljesítő jóslatként ezek az osztályok valóban gyengébben teljesítenek.

A képességek szerint integrált osztályokban feltehetően nehezebb dolguk van a pedagógusoknak, de a diákok szempontjából előnyösebbek ezek az osztályok. Ha a gyerekek csoportjait úgy választják szét mesterségesen, hogy ezzel a köztük lévő különbségekre hívják fel a figyelmet, a légkör ellenségeskedéssel telítődhet, amellyel az ez a megoldás nem kedvez a tolerancia kialakulásának és a teljesítmények ösztönző hatásának sem. Jó megoldás lehetne az integráción belül megvalósuló differenciált oktatás, de ez a jelenlegi nagy osztálylétszámok, a tanárok ilyen irányú felkészületlensége és a tárgyi feltételek hiányosságai mellett nehezen kivitelezhető. A változáshoz új szemléletre, másfajta tanárképzésre, több tanerőre, a hagyományostól eltérő eszköztárra lenne szükség.

A tanárképzésben lassan két évtizede követhetjük nyomon azokat a kezdeményezéseket, amelyek a korábbi pedagógiai gyakorlat megváltoztatására törekednek. A reformtörekvések keretében személyiségre koncentrált új módszereket dolgoztak ki, valamint olyan kutatásokat végeztek, amelyek eredményei alapján a pedagógusok pályára felkészítése

<sup>2</sup> Zrinszky László- Iskoláiméletek, iskolai élet. Okker Kiadó, Budapest, 2000

eredményesebb lehet. Az új képzési rendszert kísérletképpen vezették be 1985 és 1991 között, ez alatt az idő alatt azonban bebizonyosodott, hogy a pedagógia hagyományos intézményrendszere támadásként éli meg a hiányosságait és elégtelenségeit felmutató reformtörekvéseket és nem képes gyors, gyökeres változásra.<sup>3</sup> A saját tapasztalataink azt mutatták, hogy ezzel párhuzamosan létezik egyfajta elzárkózás a pedagógusok részéről, amely megnehezíti a nyitást más, szintén gyerekekkel foglalkozó szakemberek és szakmák, és a hagyományostól eltérő pedagógiai elképzelések felé.

Az iskolai szociális munka, mint szakma

Mind az iskola, mind a domináns formációként működő nukleáris család két generációs rendszer, amely a tanár-diák, valamint a szülő-gyerek dichotómiák szerint rendeződik. A szülő-gyerek közötti generációs távolság és az ebből fakadó szemléletbeli különbségek éppúgy jellemzik a pedagógus-diák kapcsolatot, különösen az általános iskolában. Ebben a bonyolult, konfúz módon működő viszonyrendszerben jelenik meg egy új típusú feladat és professzió, a szociális munka és az iskolai szociális munkás. Mind a funkció, mind a szakterület a gyerekvédelem tevékenységéből nőtt ki, elsősorban a gyermeki jogok és a gyermekvédelmi törvény szabályozása mentén.

Mindazonáltal Magyarországon az iskolai szociális munka új területnek számít, ezért nem meglepő, hogy az iskolák legtöbbszörében nem működik ilyen szolgáltatás, sőt sok helyen nem is hallottak erről a lehetőségről, vagy idegenkednek tőle.

Az iskolai szociális munka megjelenésének hátterében az az elgondolás áll, hogy helyben a célcsoportok sokkal elérhetőbbek, mint az elszigetelt segítő intézményeken keresztül. A másik ok, amiért a szociális munka az oktatási intézményeken belül is keresi a helyét, az a tapasztalat, hogy a gyerekeknél jelentkező problémák hátterében meghatározó jelentőséggel bírnak az iskolai sikertelenségek, a nem megfelelő tanár-diák, tanár-szülő, iskola-környezet kapcsolat. Ennek megfelelően formálódtak az iskolai környezetben alkalmazott segítő tevékenység típusai, az iskolaváltoztató, közösségi, egyéni esetkezelő, stb. megoldások.

Az iskolai munkát az teszi a szakma speciális területévé, hogy a tanár-diák-szülő viszonyrendszerrel dolgozik, és a segítő az intézmény működésébe integrálódva közvetlen kapcsolatrendszer alakíthat ki, ezáltal korábban felismerheti a problémát és helyben kezelni tudja ezeket.

Kérdéses azonban, hogy az integrálódás milyen foka a legkedvezőbb a munka hatékonysága szempontjából. Az iskolán belül működő szociális munkás helyzete előnyösebb-e, mint egy külső intézményben dolgozó szakemberé, aki iskolai munkát végez? Mindkettőnek vannak előnyei, hátrányai. Ha az iskola alkalmazottjaként dolgozik, könnyebben elérhető és ő is könnyebben elérhet embereket, szükség esetén gyorsabban tud beavatkozni. Szorosabb kapcsolatot építhet ki. Viszont az intézmény igazgatója pedagógus, aki a szociális munkásétól alapvetően különböző szemlélettel rendelkezik. A szakmai szupervízió sem biztosított, és nagyobb az esetekbe, illetve az intézmény életébe való bevonódás esélye.

Ha külső intézmény alkalmazottjaként tevékenykedik valaki, információit gyakran másodkézből kapja, ezen kívül nagyobb ellenállást tanúsíthatnak munkája iránt. Viszont nagyobb mozgástérrel rendelkezik, objektívebb tud maradni, és a megfelelőbb szakmai háttér miatt jobban tudja képviselni és érvényesíteni a szakma értékeit, érdekeit az iskolával szemben.

<sup>3</sup> Hartmann Mariann: Gyermekvédelem, személyiségfejlesztés, családi életre nevelés a pedagógusok alapképzésében /Család, Gyermek, Ifjúság 2001/1./

Mivel a szociális munka az oktatási intézményekben még nem általános jelenség, mindkét lehetőséggel élnünk kell, szem előtt tartva az említett pozitív és negatív hatásokat.

### **Az iskolai gyermekvédelem szereplői**

Az iskolai szociális munka fokozatos térhódítása jelzi, hogy a szaporodó nehézségeket már nem lehet kimondottan a gyermekvédelmi felelősök munkáján keresztül megoldani és nem lehet csupán hatósági eszközökkel kezelni. Ebből az irányból a szolgáltatói szerepek felé kell elmozdulni.

A gyermek- és ifjúságvédelmi felelős-státusz és néhány iskola nyitása a szociális szféra felé lehetővé teszi szakmánk „beszivárgását” az iskolarendszerbe. Ahhoz, hogy ez a munka értékes tartalommal teljen meg, a problémamegoldás mellett a prevencióra is hangsúlyt kell helyeznünk. A munka fókusza már nem csak az egyén, hanem a közösség, és nemcsak a hátrányos helyzetű fiataloknak, hanem minden gyermeknek hasznos szolgáltatásokat kell nyújtanunk. Erre jó lehetőség nyílna a szabadidős programok keretein belül, ezek megszervezésére azonban még csak szórványos próbálkozások jellemzők.

Az iskolákban dolgozó valamennyi pedagógusnak vannak gyermek- és ifjúságvédelemmel kapcsolatos feladatai, kötelezettségei. A tanárok töltenek el a legtöbb időt a gyerekekkel, az ő szerepük a tanulók fejlődését veszélyeztető körülmények korai felismerésében és feltárásában tehát döntő jelentőségű. A problémák korai felismerése mellett a pedagógusok munkájában prevenció törekvéseknek is érvényesülniük kell. Ezek a lehetőségek a diákok önbecsülésének erősítésében, munkájuk elismerésében, saját belső bizonytalanságaik, feszültségeik oldásában rejlenek, és egy-egy tanóra keretén belül is megvalósíthatóak.

Ha egy pedagógus úgy érzi, hogy saját eszközeivel nem képes segítséget nyújtani az adott problémában, úgy első lépésben a gyermek- és ifjúságvédelmi felelőshöz fordulhat, illetve ha dolgozik az intézményben szociális munkás, ő is a segítségére lehet, aki vagy magát a tanárt támogatja a segítő folyamatban, vagy átveszi az esetet. Ha a probléma meghaladja az iskola kereteit, az ott dolgozó szakemberek kötelesek azt jelenteni az illetékes gyermekjóléti szolgálatnak. Az esetátadás azonban nem jelenti az iskola felelősségének megszűnését. A két intézmény további együttműködésére van szükség a sikeres munkához.

Abban, hogy egy iskola optimálisan láthassa el alapvető funkcióit, nagy szerepet játszik az ott dolgozók együttműködése. Az iskolai életben ez különböző szakmák találkozását jelenti, amelyek eltérő módszerekkel, más szempontok alapján végzik tevékenységüket. Céljuk azonban közös: a gyerekek egészséges fizikai, szellemi, érzelmi és erkölcsi fejlődésének elősegítése és biztosítása. Ahhoz, hogy a különböző szakemberek együttműködése konfliktusmentes és ezáltal hatékony legyen, fontos megismerni és elismerni az egyes szakmák értékeit, módszereit és eszközeit, illetve meghúzni és tiszteletben tartani azt a határt, amelyek a különböző szakmák kompetenciáit jelölik.

### **Az iskolai szociális munkás tevékenységi köre**

A következőkben megpróbálunk egy strukturált áttekintést adni az iskolai szociális munkás feladatairól.

1. Egyéni beszélgetések:
  - lelki segítségnyújtás
  - szupervíziós jellegű beszélgetések
  - tanulási és magatartászavaros gyerekekkel való foglalkozás
  - pályaválasztással kapcsolatos beszélgetések

2. Konfliktusokban való közvetítés:
  - gyerekek és iskola között (interaktív videó)
  - szülő és iskola között
  - diákok között
  - szülők és gyerekek között (pl. videó home tréning, családterápia, mediáció, facilitálás)
3. Hátrányos helyzetű gyerekek helyzetének javítása
  - szociális intézményekkel való kapcsolattartás a szolgáltatások és lehetőségek felkutatása
  - családlátogatások
4. Az iskolakerülés, kimaradás okainak felderítése és kezelése
5. Szabadidős tevékenységek szervezése
  - egyszeri rendezvények
  - szakkörök, klubok, csoportok
  - táboroztatás
  - családok bevonása
6. Pályázati lehetőségek felkutatása, pályázatok írása
7. Krízisintervenció

Ez a tematizált felsorolás kiegészítendő néhány elvi, módszertani, pragmatikus lehetőséggel, amellyel hatékonyabbá tehető az iskolai mentálhigiéné. A mentálhigiénés oktatás a tananyaghoz kapcsolódóan felvilágosító és preventív jellegű ismeretek, információk átadását jelenti. Ezek önmagukban kevésbé hatékonyak, de egy átgondolt program részeként komoly megalapozó jelntőségük lehetnek. A mentálhigiénés preventív tevékenységekben a megelőzés mellett, az ártalomcsökkentés játszik szerepet nem konkrét ismeretek, hanem olyan interaktív módszerek nyújtásával, mint a helyzetfelismerés, nemet mondás gyakorlása, önismeret fejlesztése. A korrekív programok a különféle szocializációs lemaradások, a családi helyzetből, fogyatékoságból fakadó gátlások leküzdését tűzik ki célul, ügyelve arra, hogy a változások stigmatizáció nélkül valósulhassanak meg. Az önértékelés fejlesztése, a fiatalok önbizalmának növelése, együttműködési készségük fejlesztése hozzájárulhatnak ahhoz, hogy sikeresen birkózzanak meg az iskola, később az élet kihívásaival. Mindezt közösen átélt élményekkel és speciális (például drámapedagógiai) módszereken alapuló programokkal érhetjük el. Az önsegítés, kortárs-segítés olykor előnyösebb lehet, ha a gyerek nem képzett segítő, hanem kortársától kér segítséget, akit hasonló életkoruknál fogva könnyebben bizalmába fogad, és így az önhatékonyság és autonómiaérzés is jobban megmarad. A hatékony segítségnyújtás érdekében fontos a kortársak képzése, ebben a szociális munkás is szerepet vállalhat. A mentálhigiénés pedagógiai munkában érvényesülhet a tanárok kreatív és empátikus viszonyulása a diákokhoz. Nem feledkezhetünk el a tanárok megerősítéséről sem. Számukra biztosítani kell folyamatos esetmegbeszélő csoportot, konzultációs lehetőséget, kiegészítő megelőző programokat. A szupervízió a minőségbiztosítás fontos része lehetne, mivel ez szintén a pedagógusok személyiségének védelmét szolgálja. A szülők is bevonhatók az iskola életébe, részt vehetnek annak döntéseiben, és sok esetben segítséget nyújthatnak működésében (akár személyes részvételükkel, akár anyagi támogatásuk, vagy kapcsolati tőkékük mozgósítása által). A szülők számára szervezett csoportok fontos mentálhigiénés hatások hordozói lehetnek, amelyek pozitívan hatnak vissza a gyerekekre is. A közösségi mentálhigiéné keretein belül az iskola együttműködhet különböző segítő szervezetekkel, kulturális csoportokkal, egyházi, karitatív szolgáltatásokkal. A gyerekek és szüleik egyaránt

bevonhatók helyi közösségi akciókba. A közösség élő problémáinak megismerésében és kezelésében az iskola is szerepet vállalhat, erőforrásokat és intézményi háttérrel biztosíthat a szükséges változásoknak.

### **Az iskolai szociális munkás kliensköre**

Az iskolai szociális munkás folyamatos feladata az igények feltérképezése. Tapasztalataink alapján az iskolában felmerülő igényeket három csoportba lehet sorolni: gyerekek, tanárok, szülők szükségletei. Ez az igény és szükségletfelmérés szorosan összefügg azzal, hogy ki lesz a szociális munkás kliense, illetve, hogy ez mennyire találkozhat a pedagógusok előzetes elképzeléseivel.

A tanár feladata és kompetenciája olyan légkört teremteni, amelyben zökkenőmentesen le tud vezetni egy tanórát. Gyakran érzik magukat eszköztelennek és olyan fegyelmezési formákhoz menekülnek, mint az ellenőrző könyvbe való beírás vagy az igazgató személyének bevonása. Az, hogy egy tanár saját értékeiből és belső erőiből teremtsen meg tekintélyt, nehéz és főleg hosszú folyamat. Érdekes kérdés, hogy ez a belső erő, amelynek a tanárképzésből, a tanár személyiségéből és közvetlen környezetéből kellene táplálkoznia, miért nem jut hangsúlyos szerephez egy idő után a tanári pályán.

A tanárok fontos igénye e kérdés mentén kielégítetlenül marad: nem érzik elég hatékonynak magukat a fegyelmezés terén, nincsenek meg a megfelelő eszközeik ehhez és a problémáik megoldásában nem kapnak segítséget. Ezekben az esetekben lehet a tanárokról, mint kliensekről gondolkodni, olyan személyekről, akiket a tanár szerepükben lehet és kell megerősíteni. De gondolkodnak-e úgy magukról, mint akik potenciális kliensek lehetnek ebben a rendszerben? Ez felvet egy kényes kérdést. Hogyan segítsünk egy tanárnak úgy, hogy közben ne kérdőjelezzük meg tanári kompetenciáját? Sok múlhat az adott tanáron, azon, hogy hogyan gondolkodik önmagáról, tanári szerepéről és magáról a pedagógusi pályáról.

Elképzelhető, hogy valamilyen formában megoldódik ez a kérdés, például azok a tanárok, akik jóban vannak, megbeszélnek aktuális gondjaikat egymással. De nyilván ilyen feszültségoldó beszélgetésekre nem mindenkinek van lehetősége, vagy nincsen elég, ezért mindenképpen az iskolai munka egyik feladata a tanároknak nyújtott intervíziós jellegű munka.

Ennek rendeltetésszerű működtetése azonban hosszú folyamat eredménye, mert a pedagógusok gyakorta nem ismerik fel, vagy nem merik felvállalni, hogy saját problémájukról van szó. Ehelyett a rendetlenkedő, fegyelmezetlen tanulókat küldik a szociális munkáshoz, hogy „talán ő tud vele mit kezdeni”. A szociális munkásnak ilyenkor tudatosítani kell a tanárban, hogy egy négy szemközti beszélgetés teljesen más helyzetet teremt, a gyerek másképpen fog viselkedni, mint egy osztályközösségben a tanárral szemben, tehát ilyen keretek között a probléma nem feltétlenül orvosolható.

A tanárok gyakran bizonytalanok a szociális munkással szemben, hiszen nem látják, hogy egy nem pedagógus végzettségű szakember hogyan tudna segíteni nevelési kérdésekben. A tantestület felé közvetíteni kell, hogy ők a nevelési, oktatási módszerek legjobb ismerői, mi nem felülbírálni szeretnénk őket, de talán tudunk olyan szempontokat adni, olyan kérdéseket felvetni, amelyek közelebb vihetik őket nehézségeik leküzdéséhez, és megerősíthetik őket szakmai szerepükben.

A klienscsoport legszélesebb rétegét az iskola tanulói alkotják. Törekedni kell az önkéntesség biztosítására, amit nem minden esetben könnyű megvalósítani. Ahhoz, hogy a tanárok kérése is teljesüljön, és az önkéntesség elve se sérüljön, a direkt küldés helyett a

tanárokat megkérhetjük, hogy csak jelezzék a problémát, a gyerekkel azonban már mi vesszük fel a kapcsolatot, mi ajánljuk meg számára segítségünket, amire természetesen nemet is mondhat. A gyerekekkel folytatott egyéni beszélgetéseket igyekezzünk a szünetekre és a tanórák utáni időszakra korlátozni, mert ellenkező esetben előfordulhat, hogy a gyerekek azért kezdenek el problémáikat „termelni”, hogy lóghassanak az órákról. A tanórák alatti félfogadás további veszélye, hogy a nehézségekkel küzdő gyerek nem feltétlenül szeretné társai előtt felvállalni problémáját, az egyórás hiányzás okát osztálytársai nagy valószínűséggel meg akarják tudni, és ezzel akár el is ijeszthetjük a tanulót a segítségkéréstől.

A szülőkkel az iskolai szociális munkás kétféleképpen kerülhet kapcsolatba. Egyfelől, ha a szülő keresi meg, illetve, ha a tanár vagy a gyerek jelzése alapján ő veszi fel a kapcsolatot a szülőkkel. A találkozásra sor kerülhet az iskolában, de a család otthonában is. A családlátogatás számtalan előnnyel jár, hiszen rengeteg információt ad a kliens saját környezetében való megfigyelése. De csak akkor éljünk ezzel a módszerrel, ha a család beleegyezését adta, és előzetesen időpontot egyeztettünk.

### **A szabadidő szerepe az iskolában**

A szocializáció elsődleges színtere a család, amely alapvető magatartás- és jellemstruktúrákat átadással szolgálja. Ezt követően az iskola a család bensőséges viszonyain túlmenően a fiatalokkal szemben olyan új magatartási követelményeket támaszt, amelyek révén megismerteti velük a társadalom norma és szabályrendszerét. Az iskolai nevelés nem kizárólag a családi nevelés folytatása, de korrekciója is egyben. A gyerekeket ezen kívül számos szocializációs hatás éri a kortárs csoportot, a média, vagy a fogyasztás rendszerének (ide tartozik a szabadidő is) oldaláról, és ez a pluralisztikus szocializáció nem mentes az ellentmondásoktól. Az iskolai szociális munka keretében – akár szabadidős tevékenységek által is – segíthetjük a fiatalokat a jobb eligazodásban. A szabadidős programok szocializációs hatását önmagában nem érdemes értékelni, mert azok a hagyományos nevelési intézmények tevékenységével párhuzamosan folynak, azt kísérve, kiegészítve és korrigálva. Hatásuk ebből adódóan a különböző szocializációs közeg kontextusában értelmezhető. A tanulás és a szabadidő együtt, egymástól elválaszthatatlanul alkotja az iskola nevelési rendszerét. Az iskolai programok értékei abban rejlenek, hogy feladatuk nem csupán a gyerekek meglévő igényeinek kielégítése, hanem azon túlmenően új, általunk pozitívnak tartott igények felkeltése is. A szabadidős program olyan színtere a diákok életének, ahol önálló döntéseket hozhatnak alacsony fokú szabályozottság mellett.

Ha olyan kínálatot tudunk nyújtani a gyerekeknek, amely megfelelően aktivizálja őket, amely lehetőséget nyújt az önkifejezésre és kreatív tevékenységre, akkor olyan tudásokra tehetnek szert, amelyekre tantárgyi keretben, 45 perc alatt nincs lehetőség. A gyerekek munkájára épülő rendezvény során, a szervezők megtanulnak kooperálni, gazdálkodni, felelősségteljesen cselekedni, a választás szabadságával élni.

A tantárgyi tudás felhasználásának lehetőségén túl az iskolai szabadidős rendezvényeknek kompenzációs szerepük is van. Ebben a keretben jelennek meg azok a tudások és technikák, amelyek nem tantárgyi ismeretanyaghoz kötődnek, mégis fontos részei az életszerű, mindennapi életben használható tudásnak.

Tapasztalataink azt mutatták, hogy a szabadidős programok kedvező hatása elsősorban a jó tanulók körében érvényesül. A gyengébb tanulók távolmaradása az iskolai szabadidős tevékenységekről iskolai kudarcélményeikkel is magyarázható. A szociális munkás feladata

lehet, hogy az ő motivációjukat is felkeltse olyan programok szervezésével, amelyek nem kapcsolódnak tanulmányi előmenetelhez, és amelyeket nem pedagógusok vezetnek.

A programok megszervezésénél nagy hangsúlyt kell fektetni az önkéntességre, és a választás lehetőségének biztosítására, amelyek a szociális munkának egyébként is alapértékei. Az önkéntesség gondolata a „nemválasztás” lehetőségét is magában foglalja. Ha kötelezővé teszünk egy szabadidős rendezvényt, éppen legfőbb vonzerejétől fosztjuk meg. A gyerekeket megnyerni sokkal nehezebb, mint kötelezni. Választásukat úgy befolyásolhatjuk, ha mindent megteszünk azért, hogy veszteségnek élje meg, ha kimarad egy programból. Ehhez megfelelő eszköz, ha az adott rendezvénynek látványos beharangozása és utóélete van (plakátok, fényképtabló, videó részletek bemutatása, újság, stb).

„Arra is tekintettel kell lennünk, hogy mindig lesznek olyan diákok, akik szabad idejükben mindenféle iskolai befolyástól mentesek akarnak maradni, esetleg különböző iskolai kudarcok miatt a kötelező tanítás után menekülnek az iskolából. (...) Az iskola sok minden tehet e téren, például a távolmaradók érdek-élődési körének behatódott feltérképezésével, kielégítésével, illetve alakításával.”<sup>4</sup>

Olyan iskolai programkínálat biztosítását kell célul tűznünk, amely versenyképes azokkal a hatásokkal, amelyek az iskolai környezeten kívül érik a gyerekeket. Az iskola munkatársainak felelőssége nem csupán a választás befolyásolása, az igények felismerése és újak felkeltése, hanem olyan iskolán belüli alternatívák állítása, amelyek híján a diákok figyelme természetesen fordul más lehetőségek felé. Egy-egy szerény költségvetéssel dolgozó iskolai program a személyes ismeretség, a személyes megszólítás által válhat versenyképessé, illetve azáltal a lehetőség által, hogy a gyerekek nem csupán passzív befogadói egy mások által kitalált programnak, hanem aktív, cselekvő részesei, létrehozói annak. Efféle tevékenységet, a kreativitás kiélését, a másokért végzett fárasztó munkajóleső örömét csak a legtrikább esetben kínálják a plázák, bevásárló központok és játéktermek.

A választásnak az is fontos előfeltétele, hogy előre, időben és konkrétan tudható legyen minden fontos ismeret a programról. Nem csak a helyszín és a kezdési időpont, de a program pontos menete, a szereplők, a játékok, az esetleges nyeremények. Amennyiben lehetséges, állítsuk választás elé a gyereket, több egymást követő program közül, vagy akár egy programon belül is, a párhuzamosan zajló különféle programelemekkel, amelyek mindegyike más-más tevékenységre adnak lehetőséget. Jó eséllyel több résztvevő fogja jól érezni magát ott, ahol egyszerre lehet kézműveskedni és nyereményekért versengeni, esetleg egy csendes sarokban ezzel párhuzamosan tea mellett beszélgetni, zenét hallgatni, mintha ezek a programelemek szigorúan egymás után következnének.

A választhatóság legérdekesebb alternatívája a gyerekek számára az lehet, hogy a rendezvényen nézőként, befogadóként vehet részt, vagy kedve szerint vállalhat szerepet a program létrejöttében. A szervezésben és lebonyolításban való közreműködés nagymértékben segíti a bevonódást és elköteleződést az aktuális szabadidős program mellett. A szabadidős programoknak szociális munkás szemszögből fontos feladata, hogy alternatív integrációs részvételi lehetőséget biztosítson anélkül, hogy a résztvevőket normális-deviáns sémákba sorolná. A szabadidős programoknak más területeket kell érinteniük, mint amiben a gyerek az iskolában sikertelen. Hacsak nincs egy bizonyos célcsoportunk, a szabadidős kínálat ne legyen előre megszabott, hanem a résztvevők elvárásai, érdekei, igényei

<sup>4</sup> Sántha Ferenc: Szabadidőközösségek, Gondolat, Bp. 1975.

határozzák meg. A szükségletek nem mindig tudatosulnak az érintettben. Ezzel szemben az érdeklődés mindig tudatos, éppen ezért kifejezhető. Az érdeklődés alapköve a szabadidős foglalkozásoknak, mert egyfelől előzetes tanulási folyamaton alapul – és így képet ad a résztvevőkről -, másfelől nem csak azt mutatja meg, hogy az illető milyen, hanem azt is, hogy milyenné szeretne válni. Mivel a szociális munka a szabadidő eltöltésének elsősorban csoportos formáit szervezi meg, számolnunk kell azzal, hogy az együttlét során a résztvevők érdeklődési területei nem csak összegződnek, hanem változnak is, a kommunikáció által újrafogalmazódnak, vagy egészen újak keletkeznek, így a fiatalok sokkal készebbek az új ismeretek befogadására, mint amikor egy intézményben előre meghatározott, korlátozott és differenciált kínálatot nyújtanak számukra.

Az iskolai szabadidős programok szervezésében eleinte a szociális munkás előkészítő-lebonyolító munkája a domináns, azonban jelentős előrelépést, és minőségi változást eredményezhet, ha gyerekek maguk is fokozatosan egyre növekvő szerepet kapnak a programok létrehozásában. Mindez egy folyamat eredményeképpen képzelhető el, amelynek alapja valóban a fokozatosság. A folyamat célja, hogy tétnélküli kritikusokból felelősséget vállaló, aktív cselekvőkké váljanak a résztvevők. A szakembereknek nem csak elindítania kell ezt a folyamatot, hanem figyelemmel kísérnie, és gondoskodnia arról, hogy azokat, akik ki akarják próbálni képességeiket a programszervezés terén, védőháló biztosítsa, amely megkíméli őket az esetleges kezdeti kudarcoktól, veszélyektől.

Ha a programokat az elvárások oldaláról közelítjük meg, akkor figyelembe kell vennünk, hogy a kínálatnak – főleg általános iskolásoknál – a szülői igényeknek is meg kell felelniük. A legfontosabb, alapvető elvárás, a teljes és maximális fizikai, érzelmi és erkölcsi biztonság a rendezvény teljes idejére.

Minden szabadidős tevékenység alapmintázata a társas együttlét. Eközben a fiatalok ismereteket szerezhetnek saját magukról, tájékozódhatnak a társadalmi valóságról, gyakorolható az alkalmazkodás, a konformitás. A társas közösségek kialakulása az iskolai élet megkezdésével kezd igazán fontossá válni a gyermekek életében. Leggyakrabban spontán módon alakulnak ki a gyerekközösségek, kölcsönös választások útján. A visszahúzó, nehezen kapcsolódó gyerekek közösségbe segítése fontos feladata a szociális munkának. A segítség irányulhat egyfelől a visszahúzó okainak felderítésére, de ennél nagyobb hangsúllyal szerepelhet célként olyan miliő megteremtése, amely könnyebbé teszi a közösséghez való kapcsolódást.

## Összegzés

Az oktatási rendszer sok esetben nem képes kompenzálni a szocializációs hiányosságokat és a kulturális különbségeket. Általánosan jellemző, hogy az iskolarendszer kilöki magából a problémás gyerekeket ahelyett, hogy segítségükre sietne. Az iskolai kudarcok hátterében gyakran diszfunkcionális családi élet, esetleg valamilyen deviancia húzódik meg, és úgy tűnik, hogy az oktatási rendszer nem felkészült az ilyen helyzetek kezelésére. A speciális pedagógiai módszerek mellett más szakemberek jelenléte és bevonása nyújthat támogatást a gyerekek, illetve családjaik számára. Az iskola a gyermek és ifjúságvédelmi felelős foglalkoztatásával a gyermekvédelmi rendszer részét képezi, bár hatékonyságát tekintve ez a működési forma – legalábbis a jelenlegi formában- igencsak megkérdőjelezhető. Az utóbbi időszakban az iskolák, párhuzamosan a pedagógusképzésben zajló lassú változásokkal, mintha kezdenének nyitottabbakká válni a segítő szakmák, így a szociális munka irányába. Ezt kihasználva feladata a szociális szakembereknek az iskolai munka elfogadtatása, és köztudatba való beépítése. A szociális munka szempontjából az

iskola azért bizonyul fontos terepnek, mert helyben nyílik lehetőség a veszélyeztetett, problémás gyerekek stigmatizáció nélküli kezelésére, egyéni, csoportos, esetleg a közösségi szociális munka módszereivel.

A segítő szakmákban dolgozók hosszútávú, hatékony munkájában lényeges szerepet játszik a szupervízió. Ez a szociális szférában, mint énvédő, a kiégést megelőző lehetőség már elterjedt, ugyanakkor az iskolában egyáltalán nincs jelen. A pedagógusok, akár csak a szociális munkások személyiségükkel dolgoznak, az érzelmi megterhelések nyomán fellépő kimerültség, reménytelenség és inkompetencia-érzés beidegződhet a saját személyiségbe. Ezen kívül a munkára vonatkozó negatív attitűdök összességükben szintén kiégéshez vezetnek. Ha ezek a folyamatok nem tudatosulnak, nem csak a személyiség, de a diákokkal való kapcsolat szempontjából is kockázatot jelentenek.

A pedagógus, és sajnos a szociális szakmákból is hiányzik a folyamatos visszajelzés, értékelés. Ezek fontossága nem vitatott kérdés, de szempontjai egyelőre kidolgozatlanok. A fejlettebb szociális ellátó rendszerekben egyre hangsúlyosabb szerepet kap az értékelés, mint a hatékonyság fontos mérőeszköze. A szociális szakmában elért eredmények valójában nehezen értékelhetőek, mégis lényeges lenne találni néhány szempontot, amelyek alapján úgy értékelhetjük munkánkat, hogy közben ne veszítsük el annak spontaneitását.

### **Felhasznált Irodalom**

1. Bányai Sándor: „A fűrészelést nem megtiltani kell, hanem megszervezni” in: Tanári létkérdések, Ftaabe Kiadó, Bp. 2000
2. Dr.Buda Béla: A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1986
3. Budai István (szerk.): Szociális munka az iskolában, Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1996
4. Sántha Ferenc: Szabadidőközösségek, Gondolat Kiadó, Bp. 1975
5. Zsinszky László: Iskolaelméletek és iskolai élet, Okker Kiadó, Bp. 2000
6. Hartmann Mariann: Gyermekvédelem, személyiségfejlesztés, családi életre nevelés a pedagógusok képzésében, Család, Gyermek, Ifjúság 2001/1 .sz.